

РОЗМОВНЕ МОВЛЕННЯ ПЕРСОНАЖІВ У ХУДОЖНЬОМУ ДІАЛОЗІ

Досліджуються основні функціональні особливості розмовного мовлення, увагу зосереджено на специфічних особливостях усного й художнього діалогу.

Ключові слова: розмовне мовлення, усний діалог, художній діалог.

Исследуются основные функциональные особенности разговорной речи, внимание сконцентрировано на специфических особенностях устного и художественного диалога.

Ключевые слова: разговорная речь, устный диалог, художественный диалог.

In the article the basic functional features of colloquial communication and the specific features of oral and artistic dialogue are analyzed.

Keywords: colloquial speech, verbal dialog, artistic dialog.

Художні діалоги – це найбільш традиційний об'єкт аналізу лінгвістів протягом ХХ століття. Діалогічна частина художнього твору, діалог однозначно виокремлюється із суцільного тексту завдяки обов'язковому пунктуаційно-графічному виділенню. Його головна функція полягає у відображенні безпосереднього спілкування людей, що населяють художній світ, – персонажів. Природно в зв'язку з цим, що діалог у прозі та драмі є аналогом усного розмовного мовлення і значною мірою підпорядковується законам розвитку останнього [9, с. 157].

У 70-ті роки ХХ століття розмовне мовлення стало предметом зацікавленості великої кількості лінгвістів. Проблема розмовного мовлення глибоко досліджувалася в російській лінгвістиці (О. А. Земська, О. Б. Сиротиніна, Г. Г. Інфантова, О. А. Лаптева та ін.). В україністиці цьому питанню не приділено достатньої уваги, крім як у праці П. С. Дудика «Синтаксис сучасного українського розмовного мовлення (Просте речення)» (1973), тому на сьогодні ця проблема є актуальною й потребує поглибленого вивчення.

Мета статті полягає в з'ясуванні основних ознак прояву розмовності у художньому діалозі.

Мета передбачає реалізацію таких завдань: 1) визначити етапи становлення поглядів лінгвістів на проблему розмовного мовлення та на його функціональні особливості; 2) схарактеризувати основні ознаки усного й художнього діалогу; 3) окреслити межі подальшого дослідження.

На першому етапі вивчення розмовного мовлення лінгвісти розглядали його як один із функціональних стилів літературного мовлення (В. В. Виноградов, П. С. Дудик та ін.). Академік В. В. Виноградов, досліджуючи функціональні стилі мовлення, виділяє побутово-розмовний стиль. Унаслідок цього розмовне мовлення він вважає проявом саме цього стилю мовлення [2].

Отже, усність розмовного мовлення не є визначальним чинником, оскільки розглядається й писемна форма цього стилю.

Для розмовного мовлення характерною є низка взаємних реакцій двох комунікантів, реакцій спонтанних, які визначаються ситуацією спілкування або висловлюваннями співрозмовника.

Професор О. А. Земська вважає розмовне мовлення особливою системою, що включає в себе специфічний набір одиниць та специфічні закони їхнього функціонування [12, с. 23]. Мовознавець визначає розмовне мовлення як невимушене спонтанне мовлення носіїв літературного мовлення, яке виявляється у наступних екстралінгвістичних умовах: 1) відсутність офіційних відносин між мовцями; 2) відсутність установки на повідомлення, яке має офіційний характер; 3) відсутність умов ситуації, яка перешкоджає невимушеному спілкуванню [5, с. 69].

Інша дослідниця О. Б. Сиротиніна визначає розмовне мовлення як мовлення в умовах безпосереднього, персонального, головним чином, неофіційного спілкування або (що є тим самим) як усну форму спонтанного діалогічного мовлення [13, с. 33]. На її думку, розмовне мовлення відрізняється від просторіч, діалектів, ненормативної лексики тим, що в його норми не включено вузько територіальну, жаргонну та просторічну лексику, але й тим, що вона має свої моделі синтаксичних та інтонаційних конструкцій та свій розподіл граматичних класів слів [13, с. 33]. Лінгвіст також вважає, що для розмовного мовлення обов'язковими є неофіційність і тематична обмеженість, тобто побутове спілкування, з чим ми також погоджуємося.

Проаналізувавши погляди О. Б. Сиротиніної та О. А. Земської, можна засвідчити, що обидва вчених схиляються до думки про те,

що для розмовного мовлення характерним є неофіційність цього виду комунікації, спонтанність, невимушеність та усна форма комунікативного процесу. Розмовне мовлення передбачає діалогічність комунікативного процесу, спонтанність та можливість передачі інформації між мовцями вербальними та невербальними (міміка, жест, поза тощо) засобами комунікації.

Характеризуючи розмовне мовлення, А. Я. Скішідло зазначає, що воно є функціонально-стилістичним різновидом літературного мовлення, який використовується в умовах невимушеного, неофіційного, частіше діалогічного побутового спілкування [14, с. 48]. Дослідниця виділяє найбільш характерні особливості розмовного мовлення: 1) опора на позамовну ситуацію; 2) високий ступінь активності паралінгвістичних моментів; 3) переважне функціонування в усній діалогічній формі; 4) спонтанність, непередбачуваність; 5) неофіційна сфера використання в буденному житті комунікантів; 6) необмежене коло носіїв, конкретність адресата; 7) безпосередність, контактність спілкування; 8) підвищена емоційність та яскраво виражена суб'єктивна забарвленість [Там само].

Як зазначалося вище, розмовне мовлення, крім усної, має ще й писемну форму, до якої особливо схиляється П. С. Дудик. Професор зазначає, що перш ніж дати визначення поняттю *розмовне мовлення*, потрібно дати належну характеристику таким поняттям, як *усна мова* і *розмовна мова*. Нерівнозначність цих двох термінів цілком безперечна: «перше поняття, тобто усне мовлення, охоплює розмовні й книжні елементи, друге, тобто розмовне мовлення, – існує як в усній, так і в писемній формі» [4, с. 30]. На думку вченого, «тільки усному мовленню притаманні всі ознаки «розмовності», особливо ритміко-інтонаційні, а також жест і міміка. Інтонаційними засобами виражаються як граматичні, так і емоційні сторони вислову. Усномовність є, отже, найбільш натуральною формою буття і вияву розмовної мови» [4, с. 30–31].

Розмовне мовлення в деяких лінгвістичних працях тлумачиться не як функціональний стиль, а як засіб побутового спілкування [3]. Зокрема зазначається, що побутове діалогічне мовлення є найтиповішою реалізацією розмовного мовлення [16, с. 4].

Зарубіжні лінгвісти О. А. Земська, К. Кожевникова, О. Б. Сиротиніна підтримали тезу Л. В. Щерби про те, що розмовне мовлення має переважно діалогічний характер, тобто розмовне

мовлення – це і є діалогічне мовлення, а монологічного розмовного мовлення не існує взагалі. З цим не можна погодитися, тому що межа між діалогом і монологом дуже прозора, і в процесі комунікативного акту монолог може перейти в діалог і навпаки (нам відомі змішані варіанти). У результаті того, що розмовне мовлення втілюється переважно в діалозі, виявлено багато закономірностей, які торкаються специфіки розмовного мовлення, то їх можна віднести до розмовного діалогу. До розмовних діалогів відносять також мовні твори мовців, які виникають у повсякденному житті, як правило, у неофіційній обстановці.

Розмовне мовлення найактивніше реалізується в діалогічних текстах художньої літератури.

Проблема діалогізації в художньому тексті пов'язана із зіставленням художнього діалогу з діалогом усного розмовного мовлення. Багато лінгвістів звертали увагу на певні відмінності між розмовними й художніми діалогами (Т. М. Колокольцева, В. І. Лагутін, О. Б. Сиротиніна та ін.). Наприклад, Т. М. Колокольцева подала таку порівняльну класифікацію розмовним і художнім діалогам: 1) усний розмовний діалог є втіленням розмовного стилю, а художній є реалізацією художнього стилю. Розмовні діалоги, головним чином, існують в усній, а художні – у писемній формі; 2) усні розмовні діалоги є первинними й найбільш природними виявами діалогічного мовлення, оскільки пов'язані із канонічною ситуацією спілкування, а художні діалоги мають вторинний змодельований характер, оскільки породжуються неканонічною ситуацією спілкування; 3) розмовні діалоги є одномірними, тобто діалог будується вздовж лінії адресант – адресат, художні ж діалоги є багатомірними, тобто будуються за декількома лініями: персонаж – персонаж, автор – персонаж, автор – читач та ін.; 4) наявність естетичної функції для усних розмовних діалогів є другорядним чинником, проте для художніх діалогів – це обов'язковий фактор. Кожний мовний елемент у художньому діалозі підпорядковано авторському задуму; 5) можливість використання в розмовному діалозі необмеженої кількості розмовних елементів, тоді як у художньому діалозі ця можливість обмежена [8, с. 177–178].

Академік Н. Ю. Шведова зазначає, що писемне мовлення – це завжди оброблена й обміркована фіксація мови з метою подальшого відтворення написаного. Розмовне мовлення, продовжує

далі дослідниця, – це саме виголошуване мовлення, безпосередньо звернене до слухача або слухачів, яке не піддається попередній обробці й не розраховане на фіксацію. І далі професор зауважує, що якщо в писемному мовленні обов'язково наявний момент «добору» форм виразу, то в розмовному мовленні такого добору немає. Це визначальне розмежування між писемним та розмовним мовленням [15, с. 3].

Опозиції художнього й усного діалогу виділяє В. І. Лагутін: 1) усний/писемний характер комунікації; 2) спонтанність/підготовленість; 3) малий рівень продуманості вираження своїх думок/високий рівень продуманості щодо вираження своїх думок; 4) велика кількість використання паралінгвістичних засобів/мала кількість використання невербальних засобів комунікації [10, с. 19].

Чотири відмінні ознаки виокремлює в художньому діалозі Р. О. Будагов: 1) художній діалог має певну тривалість, яка не характерна для розмовного діалогу; 2) художній діалог заздалегідь продумується його творцем, чого немає у спонтанному природному мовленні; 3) художній діалог розвиває дію, усі його елементи тісно пов'язані і взаємопов'язані, що не є обов'язковим для розмовного діалогу; 4) діалог у художньому тексті підпорядковується правилам ритму й темпу, поза яким не існує художнього тексту [1, с. 212].

У художньому діалозі завжди наявні дві комунікативні особливості: 1) комунікація дійових осіб між собою; 2) комунікація автора з читачем, але вони проявляються по-різному: одна може домінувати над іншою.

Але, крім певних відмінностей, існують ознаки, які зближують уснорозмовний і художній діалог: 1) спільні риси у складі лексичних засобів; 2) у синтаксичній побудові (неповнота висловлювань, еліптичність, різноманітні номінації, засоби емоційно-експресивних реакцій) тощо.

Реалістичність художніх діалогів створює їхня приналежність до ситуації, у якій вони відбуваються (опис обставин, ситуацій та подій, які відбуваються на той час). Відображення звукових особливостей передає інтонація. Усі письменники прагнуть створити ілюзію достовірності, природності за допомогою використання широкого спектру мовних засобів із підсилювальною експресією, засобів не зовсім стандартних, особливо в галузі лексики, фразеології тощо. Тому особне місце в художніх діалогах відводиться

чиннику відтворення (опис ситуації, у якій відбувається розмова, розмовна тональність, експресивно-забарвлена лексика, негативно-оцінна лексика, фразеологія, синтаксичне оформлення реплік-висловлювань мовців тощо) та чиннику передачі характеру, образу персонажа (правильна передача рис характеру, настроїв, вдачі тощо) [7]. Це створює ілюзію реального діалогу і допомагає краще зрозуміти художній діалогічний текст.

Отже, художній діалог – це оброблена, стилізована форма розмовного мовлення. У художньому діалозі неможливо цілком точно відтворити інтонаційні особливості розмовного мовлення, міміку, жести, хоча авторські ремарки певною мірою це компенсують. Не підлягає сумніву і той факт, що реалістичні побутові діалоги в оповідних текстах формуються за зразками спонтанного мовлення, у них із різним ступенем концентрації відтворюються факти живого спілкування. Розмовне мовлення в художньому діалозі є лише його імітацією, обробленою за певними законами літературної творчості. Але розмовне мовлення мовців може бути досить точно відтворене в художньому діалозі. При відтворенні розмовного діалогічного мовлення в художній літературі роль ситуації відіграє авторський коментар, тобто ремарки, а мовностилістичні особливості діалогічного мовлення відповідають індивідуальному стилю письменника й естетичним нормам мовленнєвого жанру. Художній діалог будується за такими ж принципами, що й усномовний, але зазнає художньо-естетичних трансформацій.

У подальшому дослідженні варто було би звернути увагу на основні засоби передачі розмовного мовлення мовців у художньому діалозі.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Будагов Р. А.** Писатели о языке и язык писателей / Р. А. Будагов. – М.: Добросвет, 1984. – 366 с.
2. **Виноградов В. В.** Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В. В. Виноградов. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 255 с.
3. **Гвоздев А. Н.** Очерки по стилистике русского языка / А. Н. Гвоздев. – [3-е изд.]. – М.: Просвещение, 1965. – 408 с.
4. **Дудик П. С.** Синтаксис сучасного українського розмовного мовлення (просте речення) / П. С. Дудик. – К.: Наук. думка, 1973. – 288 с.

5. **Земская Е. А.** Русская разговорная речь / Е. А. Земская // Вопросы языкознания. – 1971. – № 5 – С. 69–80.
6. **Инфантова Г. Г.** Очерки по синтаксису современной русской разговорной речи / Г. Г. Инфантова. – Ростов н/Д: Ростовский н/Д гос. пед. ин-т, 1973. – 486 с.
7. **Кожевникова К.** Спонтанная устная речь в эпической прозе (на материале современной русской художественной литературы) / К. Кожевникова. – Прага, 1970. – 169 с.
8. **Колокольцева Т. Н.** Специфические коммуникативные единицы диалогической речи / Т. Н. Колокольцева. – Волгоград: Изд-во Волгоградского гос. ун-та, 2001. – 260 с.
9. **Кухаренко В. А.** Інтерпретація тексту: навч. посіб. / В. А. Кухаренко. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 272 с.
10. **Лагутин В. И.** Проблемы анализа художественного диалога (к прагмалингвистической теории драмы) / В. И. Лагутин; [отв. ред. В. И. Банару]. – Кишинёв: Штиинца, 1991. – 94 с.
11. **Лаптева О. А.** Русский разговорный синтаксис / О. А. Лаптева. – М.: Наука, 1976. – 399 с.
12. **Русская разговорная речь** / [отв. ред. Е. А. Земская]. – М.: Наука, 1973. – 487 с.
13. **Сиротинина О. Б.** Современная разговорная речь и её особенности: учеб. пособ. / О. Б. Сиротинина. – М.: Просвещение, 1974. – 144 с.
14. **Скшидло А. Я.** Синонимия диалогической речи / А. Я. Скшидло. – Иркутск: Изд-во Иркутского ун-та, 1987. – 196 с.
15. **Шведова Н. Ю.** Очерки по синтаксису русской разговорной речи / Н. Ю. Шведова. – М.: Изд-во АН СССР, 1960. – 377 с.
16. **Шульжук Н. В.** Структура складного речення у діалогічному мовленні (на матеріалі художніх творів): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Н. В. Шульжук. – К., 1999. – 16 с.

Надійшла до редколегії 15.12.2012